

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Д.М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО

У статті автор розглянув різні підходи та ставлення Д.М. Овсянико-Куликовського до розвитку культури, проаналізував основні положення культурологічної концепції вченого, охарактеризував коло його наукових інтересів та визначив вплив на сучасні культуротворчі процеси.

Ключові слова: культурологія, культура, концепція, література, міфологія, історія культури, категорія, нація, національність.

В статье автор рассмотрел различные подходы и отношение Д.М. Овсянико-Куликовского к развитию культуры, проанализированы основные положения культурологической концепции ученого, охарактеризован круг его научных интересов и определено влияние на современные культурообразующие процессы.

Ключевые слова: культурология, культура, концепция, литература, мифология, история культуры, категория, нация, национальность.

The article examined the different approaches and attitudes to the development of scientific culture, analyzed the main provisions cultural concept D.M. Ovsyaniko-Kulikovsky, describes the range of his scientific interests and to determine the influence on modern culture-processes.

Key words: cultural, culture, concept, literature, mythology, cultural history, category, nation, nationality.

Вже майже чверть століття наша держава є вільною та незалежною країною. Вона стала суб'єктом міжнародного життя, долучилася до глобальних світових процесів, активно розвиває міжкультурні зв'язки з іншими країнами та посідає гідну ланку в галузі науки. Сучасний стан людства сам диктує умови та напрямки розвитку тих чи інших галузей знань. В Україні все частіше звертаються до науковців минулого та вивченню їх досліджень, оскільки через аналіз минулого ми можемо поставити правильний діагноз сьогоденню та покращити майбутнє. Одним з таких українських вчених був Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський.

Активний учасник суспільно-політичного життя України, видатний науковець, публіцист, культуролог, лінгвіст та педагог – він вплинув на формування світогляду тогочасної інтелігенції, на розвиток української культури, вищої та середньої освіти. Вчений, знаний переважно серед фахівців-філологів, був свого часу одним з найвидатніших і найпопулярніших російських літературознавців. Багаторазові видання монографій – про О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Тургенєва, Л. Толстого, чотири зібрання творів, передрук його робіт у хрестоматіях – об'єктивні свідчення цієї популярності.

Характеристику його діяльності можна зустріти вже у спогадах його сучасників: серед учасників Харківського історико-філологічного товариства, викладачів, провідних професорів, меценатів, засновників музеїв, фахівців з історії. Провідними дослідниками вченого кінця ХІХ – початку ХХ століття є А.В. Ветухов, А.Г. Горнфельд, Т.І. Райнов. Неодноразові посилання на роботи Дмитра Миколайовича можемо знайти у праці «Релігійна свідомість язичництва: досвід філософії історії та звичайна релігія» російського дослідника давніх релігій А.І. Введенського.

У 20-х рр. ХХ століття у вчених викликає зацікавленість діяльність Д.М. Овсянико-Куликовського як лінгвіста, санскритолога, літературознавця. Особливу наукову цінність представляють дослідження С.Ф. Ольденбурга, П.М. Сакуліна. Низку вчених, які працювали в радянський період та опікувалися проблемою наукового спадку Д.М. Овсянико-Куликовського, представляють М.К. Анікін, І.Г. Ілюхін, А.П. Ковалівський, М.В. Осьмаков.

Нове бачення творчості Д.М. Овсянико-Куликовського спостерігаємо в роботах А.П. Ковалівського, який приділяє певну увагу історичним поглядам вченого, визначає місце Дмитра Миколайовича в розвитку сходознавства, зокрема індіаністики у Харківському університеті, оцінює його як викладача.

В роботах видатних учених М.Н. Бойка, Р.С. Золотарьова, Ю.В. Манна приділяється увага визначенню рівня розвитку національно-визвольного, революційного руху та характеристикі діяльності Д.М. Овсянико-Куликовського як автора психологічного методу в гуманітарних науках, політолога, історика культури та літератури, викладача. Серед українських вчених необхідно виділити доробок О.І. Ладиги, який комплексно дослідив громадсько-політичну, культурно-освітню та наукову діяльність Овсянико-Куликовського, з'ясував вплив Д.М. Овсянико-Куликовського на розвиток інтелігентського руху кінця ХІХ – початку ХХ століття, вперше визначив місце вченого в розробці національного питання у Російській імперії [7]. В дослідженні Л.О. Чувпило розглянута індологічна спадщина Дмитра Миколайовича в контексті процесу зародження орієнталістики в Харківському університеті, виявлені та досліджені основні напрями розвитку сходознавчої освіти і науки, простежена еволюція сходознавчої думки харківських вчених [16].

На сучасному етапі в 2012 р. вийшла в світ книга В.П. Крутоуса «Естетика та час. Книга взаємовідторгнення», в якій видатний російський вчений, заслужений професор МДУ імені М.В. Ломоносова присвятив творчості Д.М. Овсянико-Куликовського значну частину своєї роботи.

Отже, з наведеного можна зробити висновки, що наукова діяльність Д.М. Овсянико-Куликовського завжди цікавила вчених; його широта душі та багатий науковий досвід не залишали байдужим нікого.

Так, сучасні дослідники, вивчаючи сумлінну наукову працю та багаторічні дослідження вченого, виводять цікаві концепції з різних галузей науки, таких як історико-літературна, з психології творчості, лінгвістична та граматична. Але мало хто звертає увагу на те, що Овсянико-Куликовський перш за все був дослідником минулого та аналітиком сучасності. Майже крізь

всі його роботи червоною лінією побудована незвична але цілком обґрунтована концепція розвитку культури людства, починаючи з первісної доби та міфологічних уявлень до початку ХХ століття. Тому, з огляду на це, *метою роботи* є аналіз культурологічної концепції Д.М. Овсянико-Куликовського.

Провідний вчений, професор Харківського університету, послідовник видатного О.О. Потебні та надзвичайно талановита людина, яка все життя присвятила науці, народився в м. Каховка Херсонської області. Його наукова кар'єра складалася вдало, але постійні пошуки нового в неосяжній та невичерпній науці кидали молодого вченого в різні галузі знань. Так, на початку своєї педагогічної діяльності Дмитро Миколайович із захопленням вивчав індологію та викладав санскрит, проаналізував з соціально-психологічної точки зору гімни Рігведи та дійшов висновку, що мова є найкращим відбитком первісного мислення й свідомості, намагався зрозуміти як розвивалося пізнання індоарійців, духовна культура, початки художньої творчості. З одного боку, він відокремлював поняття екстаз і введення його у контекст аналізу становлення первинних соціальних зв'язків, що призвело до вивчення ним механізмів людської психіки, специфіки її еволюції. З іншого боку, він акцентував на силі впливу мови на свідомість людей. Ідея впливу мови, яка простежується у гімнах Рігведи разом із п'янким напоєм Соми на давніх людей, зовсім не набула продовження у розробці проблематики історії, історії культури та культурології. Зазначимо, що такий підхід до вивчення теми робив дослідження Овсянико-Куликовського більш ефективними та передовими для тогочасної науки.

За 1885–1893 рр. діяльності вченого в Казанському, Одеському та Харківському університетах вийшло багато газетних статей, наукових праць, переважно з літературної критики, в яких можна прослідкувати умонастрої епохи, які формували розвиток культури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Вивчаючи його роботи цього періоду, можна підсумувати наступне: «Автор, сповнений піднесених почуттів, шанує науку, філософію та мистецтво, поважає релігію, любить людство, сповідує культ гуманності, свободи та справедливості...» [13, 337].

Роботи науковця 90-х рр. ознаменувалися насиченою працею та збагаченню й так доволі великого багажу знань. Він захоплено перечитував Фламіріона, Дюбуа-Реймона, Маха, Плеханова, Струве, Гейне, Гете, намагаючись таким чином поповнити свої так звані прогалини в загальній освіті. Всі ці думки в розумінні Овсянико-Куликовського поступово трансформуються та набувають чітко окреслених форм у викладенні історії культури людства. Так, «Історія руської інтелігенції» – тритомна багаторічна праця – стала узагальненням цих розмірковувань та думок. Дана книга, на думку автора, не претендує на титул історії руської літератури, мета полягала в тому, щоб простежити в історичному, послідовному порядку розвиток загальнопсихологічних типів, показати реальні соціокультурні зміни, які створені життям та знайшли своє художнє втілення у відомих образах Чацького, Онегіна, Печоріна, Рудіна. Оперуючи лише літературою, Овсянико-Куликовський тим самим намагався показати кращий бік мислячого

суспільства, яке висловлювало настрої епохи та еволюцію передових ідей того часу і здійснило той поворот, початок якого був покладений ще 40-х рр. ХІХ століття – спочатку слов'янофілами, а потім західниками. Це був поворот в бік народу, селянства, спрямований на захист його інтересів, підготовку умів до думки щодо необхідності скасування кріпосного права, гуманного ставлення до простого люду [11, ІІІ]. Доречно буде вказати на те, що «Історія руської інтелігенції» майже одразу набула своїх прихильників. М. Горький у листі до Овсянико-Куликовського від щирого серця дякує автора за прислану книгу, говорить про те, що з великим хвилюванням читав її і рекомендував письменникам-початківцям як книгу, яка багато чого може дати [3, 321].

Деякі вчені, наприклад Н.В. Осьмаков, вважають, що «Історія руської інтелігенції» стала останньою роботою за життя Д.М. Овсянико-Куликовського [15]. Але це не відповідає дійсності. Достовірно відомо, що в останні роки Дмитро Миколайович жив в Одесі та працював над «Спогадами».

У 1989 р. виходить двотомник Овсянико-Куликовського, який містив й «Спогади», де у передмові Ю.В. Манн написав, що «ця книга належить до кращих творів; у ній поєднується широке змалювання ідейної та наукової атмосфери останньої третини ХІХ століття з точністю та колоритністю портретних характеристик» [6, 195]. Відомий російський вчений В.П. Крутоус цілком згоден з Ю.В. Манном. На його думку цю роботу можна порівняти з авторефератом, «тільки резюмуючого не зміст дисертації, як звично, а увесь корпус праць вченого» [6, 195]. В ній автор намагався дати характеристику свого внутрішнього світу в його розвитку. Також В.П. Крутоус майже один з перших вчених наголошує на тому, що Овсянико-Куликовський розробив та у доступній формі виклав цілісну культурологічну концепцію, яка формувалася під впливом суперечливих ідейних тенденцій свого часу. При переході від ХІХ до ХХ століття гостро відчувалося протиставлення умонастроїв оптимізму та песимізму. В основу культурологічної концепції Дмитра Миколайовича, на думку В.П. Крутоуса було покладено позитивізм, який припускав віру в науку, розум, в суспільний прогрес. Ця концепція несла на собі печатку драматизму, в ній вирувала енергія серйозних внутрішніх напруг. Таких проявів драматизму В.П. Крутоуса, виділяв у вченого два: 1) увага до опозиції норма/анормальне у психіці окремо взятої особистості, в соціумі, в культурі; 2) радикальний антиестетизм Овсянико-Куликовського, знаменита тріада «Істина – Добро – Краса» є застарілою та хибною.

З таким ґрунтовним викладом В.П. Крутоусом культурологічної концепції важко не погодитися. У мемуарах вченого ми можемо знайти міркування проте, що «Добро» – це дещо загадково велике, це – скарб і тайна людського духу та вище створення людської еволюції, в психологічній природі якого є дещо співзвучне природі «Істини». Щодо категорії «Краси», яка цілком складається з умовностей і фікцій, то їй не личить стояти поряд з «Істиною» та «Добром», її слід зовсім вигнати з кола вивчень, предметом якого слугує людина. Об'єктивної «Краси» немає, це міф, є тільки суб'єктивна категорія «гарного». У свою чергу, категорію «Гарного» Овсянико-Куликовський поділяв на дві складові. Одна представлялася морально-байдужа, а інша – анормальна

взагалі й аморальна зокрема. До першої відносить красу природи, до другої красу людського тіла та вбрання. Він наполегливо наголошував на тому, що категорія «Краси» не потрібна, навіть шкодить в дослідженнях психологічної природи і еволюції художньої творчості [13, 342]. Таким чином, спостерігаємо, що вчений був лютим гонителем краси, який зовсім заперечував навіть таке поняття.

Культурницьку концепцію Д.М. Овсянико-Куликовського можна розглядати під кутом «норми» та «патології», «здорових» та «хворих» станів в розвитку людства. Ця ідея у вченого зароджувалася під впливом медичних та психіатричних книжок. Він дійшов висновку, що людство споконвічно хворіло різними неврозами і психозами, що процеси виродження супроводжували його на всіх шляхах його культурного розвитку, а божевілля таке давнє, як і само людство. На цьому умовиводі з великою цікавістю Дмитро Миколайович знову звертається до текстів давніх пам'яток. Починаючи з аналізу міфів, релігійних уявлень, обрядів, культів, де канібалізм, дітовбивство, священне пияцтво, членушкодження є «нормальним» та «здоровим» у первісній та архаїчній культурі, то тепер автор вказує на те, що всі ці явища історії можна віднести до хвороб, від яких людству доводилося виліковуватися тисячоліттями.

Міфологія з точки зору медицини, точніше психіатрії, як розглядав її вчений, дивувала його своїм безглуздя, в ній він знаходив ознаку хворого розуму, патологічної логіки, яка супроводжувалася ілюзіями та галюцинаціями. За словами Дмитра Миколайовича, «давність сповна маячних ідей, які неважко знайти в клініках [13, 348]. Первісний алогізм на думку вченого здавався як закономірна хвороба мозку, яка стала відправною крапкою розумового розвитку людства, яке, своєї черги, в галузі думки йшло від алогізму до логіки, як у сфері моральних стосунків воно йшло від аморалізму до моралі, від звіриного до людського.

В світі своєї культурологічної концепції цікавим є позиція професора до національності. В 1912 р. М. Горький звертається до Овсянико-Куликовського як до редактора найстарішого журналу «Вісник Європи» з таким цікавим, на наш погляд, питанням. Він пропонує вченому об'єднати всіх письменників, літераторів та вчених всіх народностей, роблячи наголос на те, що тільки Дмитру Миколайовичу під силу це зробити. Звертає увагу на необхідність боротьби з націоналізмом в усіх його проявах, на що професор відповів так: «Нехай живе всяка національність, але нехай зникне всякий націоналізм» [13, 321]. Ним були висловлені ідеї, які випереджали свій час: «Національні шляхи мислення та дії – це різні дороги, які ведуть в один і той же Рим загальнолюдських ідеалів. Тому зникнення будь-якої національності – це завжди втрата для людства.... Ідеал один – людяність, і він не може бути національним. До нього ведуть національні шляхи мислення та дії, але сам він складається не з цих шляхів, а з результатів думки та справи, які по суті інтернаціональні та утворюють спільне надбання, спільне благо людства» [5, 27].

Не слід забувати і те, що за походженням Овсянико-Куликовський українець, а його характерною рисою як вченого історика та культуролога був

постійний інтерес до національних проблем та міжнародних процесів. Його життя та творчість – приклад злиття двох великих культур: української та російської, єдине ціле водночас. Завдяки своїй коректності, чистоті та щирості душевних хвилювань, він з майстерністю митця поєднує те, що апріорі не може бути об'єднаним. Ще в студентські роки, перебуваючи під впливом радикалізму, він вже висловлював думки про те, що соціалістичну ідею пора втілити в народні маси та обґрунтувати на національній ниві, що в майбутньому має бути якийсь синтез передових рухів різних народів, в тому числі й слов'янських. Людство йде не до національного знеособлення, а до всебічного розвитку національного духу на ниві загального культурного та розумового розвитку [13, 404].

З огляду на сказане можна зробити такий висновок. Д.М. Овсянико-Куликовський видатна особистість, неординарний науковець, який все життя присвятив науці та людству. Займаючись вивченням історії, історії культури, літератури, психології, лінгвістики, соціології та його світогляд і психологічна позиція, яка підтримувалася позитивістською методологією, все це обумовило його підхід до розвитку власної культурологічної концепції. Вивчаючи явища культури та розробляючи таку концепцію, вчений намагався торкнутися усіх сфер людської сутності, від ранніх форм існування людства до початку ХХ століття. Його праці – це свідчення власних хвилювань та умовиводів, в яких він багато в чому передбачив розвиток культури та суспільства в цілому.

Література

1. *Бакіров В.С.* Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. / В.С. Бакіров., В.М. Духопельников, Б.П. Зайцев. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
2. *Голобородько Я.Ю.* Південний ареал. Консорціум літературної Таврії: Роман – монографія. / Я.Ю. Голобородько. – К.: Факт, 2007. – С. 12-32.
3. *Гуревич Л.И.* А.М. Горький и ученые Харьковского университета / Л.И. Гуревич // Труды филологического факультета. – Т. 7. – Х., 1959. – С. 319-324.
4. *Иваньо И.* Очерк развития эстетической мысли Украины / И. Иваньо. – М.: Искусство, 1989. – 423 с.
5. *Илюхин И.Г.* Д.Н. Овсянико-Куликовский – историк и критик русской литературы 1853–1890 гг. / И.Г. Илюхин // Учені записки. – Харківський державний університет ім. О.М. Горького. – Т. LXX. – Труды філологічного факультету. – Т. 3. – Харків, 1956. – С. 11–27.
6. *Крутоус В.П.* Эстетика и время. Книга взаимоотражений / В.П. Крутоус. – СПб.: Алетейя, 2012. – 672 с.
7. *Ладига О.І.* Суспільно-політична думка в Російській імперії другої половини ХІХ – на початку ХХ століття. Д.М. Овсянико-Куликовський: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 / О.І. Ладига; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2003. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-gu.net/inode/17886.html>
8. *Никитина Н.Н.* Философия культуры русского позитивизма начала века / Н.Н. Никитина. – М.: Аспект Прогресс, 1996. – 136 с.
9. *Овсянико-Куликовский Д.Н.* «Ведийские этюды». «Сыны Адиты» / Д.Н. Овсянико-Куликовский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1892. – № 12. – С. 287–306.
10. *Овсянико-Куликовский Д.Н.* История русской интеллигенции / Д.Н. Овсянико-Куликовский; изд. В.М. Саблина. – СПб., 1906. – Ч. 1. – 362 с.

11. *Овсянко-Куликовский Д.Н.* История русской интеллигенции / Д.Н. Овсянко-Куликовский; [изд. В.М. Саблина]. – СПб., 1907. – Ч. 2. – 398 с.
12. *Овсянко-Куликовский Д.Н.* К истории культа огня у индусов в эпоху Вед. / Д.Н. Овсянко-Куликовский. – Одесса, 1887. – 120 с.
13. *Овсянко-Куликовский Д.Н.* Литературно-критические работы: [в 2 т.]. / Д.Н. Овсянко-Куликовский. – М.: Худож. лит., 1989. – Т.2. – 524 с.
14. *Овсянко-Куликовский Д.Н.* Религия индусов в эпоху Вед / Д.Н. Овсянко-Куликовский // Избранные труды русских идологов-филологов. – М., 1962. – С. 147–148.
15. *Осьмаков Н.В.* Психологическое направление в русском литературоведении: Д.Н. Овсянко-Куликовский / Н.В. Осьмаков: учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1981. – 160 с.
16. *Чувпило Л.О.* Сходознавство в Харківському університеті (1805-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец.: 07.00.02 / Л.О. Чувпило. – Х., 2002. – 19 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/334921.html>